

MOSSÀRAB I CATALÀ A LA CONCA DE BARBERÀ: ELS RESULTATS D'AI

Els dialectes constitueixen una de les principals fonts per a l'estudi de la història d'una llengua. Per aquest motiu, una aproximació a qualsevol treball dialectal haurà de tenir en compte les variants no només diatòpiques sinó diastràtiques i diafàsiques.

En aquest treball hem volgut posar un exemple d'una variant dialectal de caràcter conservador i explicar a partir d'ella en quines circumstàncies es produí i quins factors foren la causa de la seva conservació. Hem triat un tret característic de la parla de la Conca de Barberà: les diferents realitzacions fonètiques corresponents a l'evolució del diftong AI.

Metodològicament hem tingut en compte tant aspectes estrictament lingüístics (l'evolució de les *ee* tòniques del català, el contacte entre mossàrab i català) com extralingüístics (la situació històrica de la zona). Per tant, començarem per la descripció dels resultats en el moment actual i després intentarem esbossar-ne l'explicació cronològica adequada a partir d'aquests factors.

A la parla de la Conca observem tres variants diferents com a resultat de l'evolució del diftong AI: [é] (la més general), [é̃], i [éi] (la menys freqüent). Tanmateix, aquestes tres variants corresponen a diferents entorns fònics de les primitives formes amb AI que s'hauran de posar en relació amb la història de l'evolució fonètica general del català.

La primera variant, [é] es troba a tota la Conca i és la més general. Correspon a les formes derivades d'-ARIUS: carr[é]ra, pom[é]ra. La segona, [é̃], té un nombre menor d'ocurrències: correspon al morfema de 1.ª sing. del futur (cantar[é̃]), al present Ind 1.ª sing del verb saber (s[é̃]), a

l'adverbi *més* (m[é]s), i també a alguns resultats d'ARIUS. En aquest cas, [é], teòricament, alterna amb la variant anterior però, com veurem, té una distribució geogràfica molt precisa. La tercera variant, [éi] és la que apareix amb menys freqüència i es troba en mots com *treit* i derivats *dis-treit*, *bestreit*.

Aquests resultats d'AI no són exclusius de la Conca. El primer és general a tot el domini català; el segon, en els casos procedents d'-ARIUS, és propi del pallarès (Coromines, 1976, II), d'un poble de la Conca de Barberà (Pira) i de dos pobles del Camp de Tarragona —els Pallaresos i la Riera (Recasens, 1985: 80). El timbre [é], dels futurs (<*_{HAIO}) i de s[é] (<SAPIO) es troba, a més del pallarès, a les poblacions del Camp citades i a d'altres frontereres amb la Conca (*ibidem*: 59-60), a zones de transició entre els dialectes orientals i occidentals i a dialectes occidentals.¹ La forma m[é]s té una distribució més àmplia ja que a més de totes les localitats esmentades apareix al Bages i al Moianès (Alegre, 1986: 84). Finalment, la variant [éi] (<ACT) es troba en diferents llocs del domini lingüístic del català, en parles de caràcter conservador.

Els resultats [é] [é] i [éi] corresponen a diferents evolucions d'AI segons l'entorn fonètic. I dins de la història de la llengua catalana es poden relacionar amb diferents estadis cronològics en el desenvolupament de la monoftongació d'aquest diftong. En primer lloc, mentre les formes en [é] són les més primerenques a monoftongar i corresponen als derivats d'-ARIUS (Aebischer, 1955, I: 5), les formes en [éi], corresponents a l'evolució d'AI <ACT, foren les darreres a causa de l'efecte de la vocal palatal. Enmig hem de situar les formes dels futurs (-*_{HAIO}), del present d'Indicatiu del verb saber (<SAPIO) i de l'adverbi *més* (<MAGIS).

En el cas dels resultats d'AI a la Conca es pot comprovar que les diferents variants estan condicionades pel context fònic originari i que la variació dintre dels grups està majoritàriament del costat de la variant dialectal. Si deixem de banda els mots residuals en [éi], en els altres casos podem afirmar que aquestes realitzacions són majoritàries en les poblacions de la Conca segons cada grup: [é] per als derivats d'-ARIUS (excepte la localitat de Pira on es troben formes amb [ε] (carr[ε]ra); [ε] per a

1. Veg. MOLL, 1919-1933.

les formes de futur, per al present de saber i l'adverbi, i per als derivats d'ARIUS a Pira.²

Una possible explicació de la realització majoritària de les variants que corresponen a les formes arcaïtzants dialectals és que les formes no observades, és a dir, aquelles que no són avaluades com a formes no estàndard pels parlants, presenten menys variació que les que són observades. Aquesta apreciació sociolingüística ve reforçada per un factor fonètic: és el fet que a la Conca, com a l'occidental (Gili Gaya, 1932: 202), la *ε* és menys oberta que a l'oriental, i, per tant, més difícilment perceptible. Val la pena dir això ara perquè sense ser profetes comprovarem d'aquí uns anys una disminució de la variant [É] a favor de l'estàndard [É]. L'explicació és clara, els parlants que fins ara no havien après a escriure en català no s'havien adonat de la contradicció entre l'accent tancat ortogràfic i la seva pronunciació. No cal dir que el canvi començarà pels joves.

Els lectes de la Conca presenten, per tant, una situació prou orientativa de les diferents tendències i etapes en la monoftongació d'AI. La documentació procedent de textos relatius a la zona, de poca cosa ens podrà servir de cara a escatir el timbre originari de la vocal, però la podem utilitzar com a suport complementari. En aquest cas, no ens cal demostrar gaire cosa a partir dels documents, ja que la llengua parlada és prou conservadora per a il·lustrar els estadis pretèrits.

En els documents consultats referents a la zona, hi ha pocs exemples de conservació del diftong en els derivats d'-ARIUS. Al Cartulari de Poblet apareixen formes com *carraira*, *ribeira* en documents referits a Lleida i a Tortosa, tal com ja va observar Aebischer (1955, I: 6-7), mentre que al mateix cartulari trobem formes com *carrera*, en els llocs més orientals. Un cas comentable, encara que no procedeixi de la documentació sinó de la toponímia, és el nom Pira, que Coromines (1976, I: 101) considera mossaràrab: «Pieira³ (=Piera APIARIA) desviada llavors per

2. Tot i que encara no n'hem fet un estudi quantitatiu, les enquestes que hem realitzat a la zona presenten majoritàriament aquestes realitzacions.

3. En la major part de documents on se cita Pira, apareix la forma llatinitzada APIARIA, per tant no hem trobat cap document testimoni de la forma

confusió amb el tractament d'E». Allò que resulta curiós és que Pira —com ja s'ha dit— és l'únic poble de la comarca on es conserva [é] en els derivats d'-ARIUS. Els testimonis documentals del tercer grup són nombrosos (p. e. *forasfaitura*, Cartulari de Poblet, doc. 3 any 1045), com a tot el domini català.

El grup representat per [é] dels futurs, de s[é] i de m[é]s ve reforçat per un document interessant ja que es tracta d'un text de la zona escrit en un registre informal,⁴ on apareixen les formes *sei*⁵ <SAIO i *mais*<MAGIS. Suposem que la conservació tardana del diftong ha de tenir relació amb la variant dialectal conservada [é].

Ara intentarem explicar els diferents resultats d'AI a la Conca dels del punt de vista lingüístic (en la diacronia general del català i en la relació entre català i mossàrab), i històric i sociolingüístic.

Com s'ha dit, els diferents contextos fonètics provoquen la monofongació d'*ei* en estadis cronològics diferents. Segons Coromines (1976, I: 101) l'etapa *ei* devia ser més o menys general en els segles IX i X, mentre que en el segle XI ja devia estar en reculada davant les formes en *e*. En aquest sentit, en una època ben primerenca (s. IX), a la Catalunya Vella devien alternar formes amb diftong (*ei*, *ai*) i formes monofongades (ara deixem de banda el timbre de la vocal). Aquesta variació tindria cap al s. XI com a realitzacions majoritàries les variants monofongades (excepte en els casos procedents d'-ACT, com ja s'ha vist). Suposem que les formes derivades d'ARIUS foren les primeres a monofongar (Aebischer, 1955, I: 5), suposició que ve abonada pels resultats actuals. Però

*Pieira. *Apieirola* (Pierola, Anoia) apareix al Cartulari de Sant Cugat, en un document de 1160 (AEBISCHER, 1955: 5).

4. Es tracta d'un testament fet a l'Espluga (Cartulari de Poblet, doc. 11, setembre 1191): *P. de Tudela iuret e dis que vi et audi quel dia que Joan Bonshom morie quel celarer veng davant Joan Bonshom e li legie lo testament et el disli nol vos cal liger que ben sei que ditz et laudet las cartas et auctorgetlas així com escritas son a la maison de Poblet et al celarer et so fo lo ious de la cena domini et demandet lo om si sabie mais et el dis que no.*

5. COROMINES (1976, I, 65) cita la forma *sei* d'aquest document i relaciona la data tardana de l'aparició del diftong *ei* amb «la regió semimossàrab de Poblet».

aquesta situació no devia ser la mateixa a les terres de la Catalunya Nova que seguiren de manera diferent aquesta evolució.

Per a Gulsoy (1981: 92) l'etapa *ei* arribà aviat en català, en un moment en què les vocals tenien poca fermesa.⁶ Per tant es passà d'[*ɛi] a [éi] i després a [é] en lloc d'[*ɛi]>[é]. En els casos en què l'evolució d'*ai* va ser més lenta (l'exemple paradigmàtic és el pallarès), quan es va arribar a *ei* ja no eren vigents les causes que havien produït el tancament d'*e* (Gulsoy, *ibidem*: 91-92).

Rasico (1982: 71) afirma que «potser en alguns casos, una influència de l'occità, del mossàrab o de l'àrab podia ser responsable de l'evolució de -*HAIO, tal com sembla haver estat en el cas de -ARIU». Aleshores, haurem de pensar en el mossàrab com a responsable d'aquesta evolució a la Conca. La relació d'aquesta zona amb el mossàrab ve també apuntada per Coromines, el qual considera la Conca dins la zona de transició al mossàrab (vegeu nota 5). En el nostre cas, podem acceptar que el mossàrab hagi estat una de les causes de l'evolució diferent en la monofonogació d'*ai*,⁷ però primer hauríem de precisar de quina mena de mossàrab o semimossàrab parlem.

Sovint es pensa en el mossàrab com un dialecte força diferenciats del català de les zones del Principat on l'ocupació àrab va ser gairebé nul·la, però la utilització d'aquest terme no resulta gens clara ja que hi havia a la Península diferents parles mossàrabs molt diferents entre elles.⁸ Si amb l'arribada dels musulmans hi havia ja a la Península dialectes diferenciats —tot i que devien mantenir trets comuns—, les parles mossàrabs s'han de considerar segons diferents factors: en primer lloc, factors de tipus dia-tòpic, la situació en una o altra zona dialectal abans de la conquesta; en segon lloc, el major o menor grau d'interferències amb l'àrab.⁹ Aquests condicionants de tipus lingüístic estan relacionats amb uns altres de na-

6. El tancament *éi>éi>é* s'ha de veure dins el context de les *ee* catalanes (vegeu GULSOY, 1981: 87).

7. Les alternances *ei*, *e* són una constant a tots els dialectes mossàrabs de la Península (veg. GALMÉS, 1983).

8. A tall d'exemple, el mossàrab de Lleida era molt més semblant al català que el mossàrab de Toledo (GILI GAYA, 1983: 489).

turalesa històrica i social: la pervivència de poblament, la importància social del territori, i finalment, la data de la Reconquesta.

Tenint en compte aquests factors, podem intentar fer una aproximació al mossàrab de la Conca:

Situada en la zona de la primera marca, la Conca estava compresa en una àmplia franja fronterera considerada terra de ningú, tot i que els dominis àrabs al sud arribaven fins a l'extrem de la comarca —els valians de Prades i Siurana. Se suposa que en aquest zona continuà la població anterior a la conquesta àrab com ho palesen abundants restes arqueològiques.¹⁰ El contacte amb la llengua àrab havia de ser forçosament inferior al de nuclis de població importants i molt més arabitats com Lleida i Tortosa.¹¹

La Conca fou reconquerida en una època relativament primerenca —en la primera meitat del s. XII¹²— en un moment en què encara no havien desaparegut del tot les parles mossàrabs davant la influència i prestigi de l'àrab (Sanchis Guarner, 1956). El poc contacte amb aquesta llengua s'ha d'atribuir tant a la data de la conquesta cristiana com a les característiques del poblament, sector rural, sense una capital amb prestigi i amb poc pes social i polític, i, per tant, poc arabitada.

Aquest context ens permet explicar la pervivència de <AI com una característica conservadora de la parla de la Conca:

Com ja s'ha dit, segons la cronologia apuntada, les formes monofongades d'AI comencen a partir del segle IX. En el moment de la conquesta àrab devien alternar a la Conca formes en *ei* i en *e*, el timbre de les

9. Deixo de banda aquí les qüestions de substrat i de naturalesa de la colonització romana.

10. S'han trobat a la Conca necròpolis datables en època altomedieval que no corresponen a cap poblament documentat. D'altra banda, la continuïtat de població devia ser normal a tot el Principat (BONNASSIE, 1979, I: 93-98).

11. La toponímia àrab és escassa a la comarca (vegeu COROMINES, 1965, I i BADIA, 1987), tot i que un coneixement dels topònims menors ens dona més informació: *Alcanar* (la Guàrdia dels Prats), *la Ràpita* (Santa Coloma de Queralt),

12. Per a la Reconquesta a la Conca, vegeu PARÍS i BOU, 1967.

quals devia ser obert. Durant el període d'ocupació musulmana es mantingueren aquestes variants —algunes potser evolucionaren¹³ i d'altres no—, seguint la tendència general del català cap a la monoftongació d'AI, però de manera una mica retardada com a conseqüència de l'aïllament i de la influència del mossàrab (entès sempre dins de les coordenades abans apuntades). Una prova d'això és que en zones on el mossàrab tingué més relació amb l'àrab es mantingueren formes en *ei*<ARIUS com les abans citades, procedents del Cartulari de Poblet.

Les formes que conservem amb [É]<AI suposen una evolució AI>[ei]>[e] pròpia de dialectes conservadors.¹⁴ Les formes de futur, el present del verb saber i l'adverbi m[É]s són testimonis de l'evolució retardada del diftong i del fet que no fossin afectades pel tancament de $\epsilon > e$, probablement a causa de l'aïllament durant l'època de domini àrab, ja que aquest tancament degué completar-se a mitjan segle XI i no afectà formes que no havien monoftongat (Gulsoy, 1981: 92).

La llengua dels repobladors i la dels antics habitants d'aquestes conrades poques diferències podien tenir. Si a Lleida (Gili Gaya, 1953: 490) el català de la Reconquesta era molt semblant al mossàrab, més ho devia ser en aquestes terres. Si hi havia algunes diferències (com podrien ser els diferents resultats d'AI) aquestes —com ara— no eren observades i per tant, podien haver continuat la seva pròpia evolució, més retardada que en el català de la Catalunya Vella.

En resum, la similitud entre les parles d'abans i després de la conquesta cristiana, la continuïtat de població i la manca d'una capital com a centre propagador de les innovacions lingüístiques s'han de considerar com a causes determinants de la conservació a la parla de la Conca d'aquest i d'altres trets de caràcter arcaïtzant. Observem, per tant, ja des dels primers moments, una de les característiques que han configurat els

13. S'ha de tenir en compte que les parles mossàrabs no sempre s'aturaren en etapes arcaïtzants en la seva evolució (ALONSO, 1946).

14. «En realitat, si tenim en compte el fet que el reflex final de /ay/ és avui una *e* oberta en el dialecte arcaïtzant del Pallars, i que ho és també en els parlars gascons, i en alguns parlars occitans que han completat l'evolució de /ay/, la *è* sembla el resultat normal d'aquest diftong» (GULSOY, 1981: 87).

trets distintius de la parla de la Conca de Barberà, el seu caràcter conservador, propi d'un àrea que no ha seguit plenament les innovacions lingüístiques que es difonien a través dels centres de prestigi. Si a la Conca hi ha una solució de continuïtat en alguns trets dialectals, testimoni d'estadis més antics en la història de la llengua catalana, també hi és en els factors històrics i socials que des dels primers temps la configuren com una àrea lateral.¹⁵

CARME PLAZA ARQUÉ

BIBLIOGRAFIA CITADA

- AEBISCHER, P.: *Le suffixe -ARIUS en catalan pré littéraire*, dins *Miscelánea filológica dedicada a Mons. A. Griera*, I (Barcelona), pàgs. 3-13.
- ALEGRE, M. (1986): *Les vocals e i o tòniques en català central*, dins «Estudis de Llengua i Literatura Catalanes», XII *Miscel·lània Antoni M. Badia i Margarit*, IV (Montserrat, Publicacions de l'Abadia de Montserrat), pàgs. 77-93.
- ALONSO, A. (1946): *Las correspondencias árabigoespañolas en los sistemas de sibilantes*, «Revista de Filología Hispánica», VIII, pàgs. 30-41.
- BADIA I MARGARIT, A. M. (1987): *La formació de la llengua catalana* (Barcelona).
- BONNASSIE, P. (1979): *Catalunya mil anys enrera*, I (Barcelona). *Cartulari de Poblet* (Barcelona, 1938).
- COROMINES, J. (1965): *Estudis de Toponímia catalana*, I (Barcelona).
- (1976a): *Tractament de la a tònica*, dins *Entre dos llenguatges*, I (Barcelona), pàgs. 85-108.
- (1976b): *El parlar de Cardós i Vall Ferrera*, dins *Entre dos llenguatges*, II (Barcelona), pàgs. 29-65.
- GALMÉS DE FUENTES, A. (1983): *Dialectología mozárabe* (Madrid), 1983.
- GILI GAYA, S. (1932): *Estudi fonètic del parlar de Lleida* dins *Miscelánea filológica dedicada a don Antonio M.ª Alcover* (Palma de Mallorca), pàgs. 195-203.

15. Vegeu VENY, 1959-1960. Darrerament, Recasens (1990) suggereix la divisió en àrees com a criteri de replantejament de la classificació dialectal.

- GILI GAYA, S. (1955): *Notas sobre el mozárabe en la Baja Cataluña* dins *Actas del VII Congreso Internacional de Lingüística Románica* (Barcelona), pàgs. 438-492.
- GULSOY, J. (1981): *L'evolució de les ee tòniques en català* dins *Mélanges de Philologie et de Toponymie Romanes offerts à Henri Guiter* (Perpinyà), pàgs. 81-104.
- MOLL, F. DE: *La flexió verbal en els dialectes catalans*, «Annuari de l'Oficina Romànica de Lingüística i Literatura», II-V (1929-1932).
- PARÍS I BOU, LL. (1967): *Reconquesta i repoblació de l'Anguera i de l'alt Francolí*, dins *Actes de la VIII Assemblea Intercomarcal d'estudiosos* (Granolers), pàgs. 17-39.
- RASICO, P. D. (1982): *Estudis sobre la fonologia del català preliterari* (Barcelona).
- RECASENS I VIVES, D. (1985): *Estudi lingüístic de la parla del Camp de Tarragona* (Barcelona).
- (1990): *Fonètica dialectal* dins *Temes de fonètica i lingüística del català* (Tarragona), pàgs. 23-55.
- VENY, J. (1959-1960): *Paralelismos léxicos en los dialectos catalanes*, «Revista de Filología española», XLII pàgs. 91-149, XLIII, pàgs. 117-202.

